

ОСОБИСТІСНІ ВЛАСТИВОСТІ КУРСАНТІВ-ПРАВознавців у процесі ФОРМУВАННЯ СТАВЛЕННЯ ДО ПРАВА

Висвітлено результати психологічного дослідження впливу особистісних властивостей на ставлення до права курсантів вищого навчального закладу МВС.

Ключові слова: *правова свідомість, ставлення до права, характерологічні риси, самооцінка.*

Постановка проблеми. Формування засад професійної правосвідомості у межах фахової підготовки курсантів-правознавців відбувається у нерозривній єдності із процесом особистісного становлення. Особистість, на думку А.В. Петровського, пізнається лише як елемент системи стійких міжособистісних зв'язків, які опосередковуються смыслом спільної діяльності, аксіологічними значеннями, прийнятими кожним представником системи. Саме ці зв'язки, втілені у конкретних індивідуальних властивостях, у сукупності утворюють особливу якість групової діяльності, у тому числі є вираженням правопорядку, реалізацією правових приписів у суспільстві [5, с. 267].

Стан дослідження. У сучасних дослідженнях О.М. Балинської, О.М. Бандурки, П.П. Баранова, Д.С. Безносова, О.В. Землянської, Ю.Л. Івлева, О.В. Кобець, В.І. Темченка, М.Є. Черкас та інших триває наукове обґрунтування теорії правової свідомості та пошуки можливостей розширення її практичної реалізації. Однак проблема формування фундаментальних засад професійної правосвідомості курсантів-правознавців на етапі здобуття фахової освіти досі актуальна.

Фундаментальні особливості професійної правосвідомості правознавців, як і власне поняття правової свідомості, є вираженням концептуальних позицій дослідників. Розуміння сутнісного критерію виокремлення професійної правової свідомості принципово відрізняється залежно від базового теоретичного підходу автора. На думку В.С. Бредньової, специфіка усієї структури професійної правосвідомості особистості формується під впливом когнітивного розвитку особистості, домінуючих раціональних елементів [3, с. 117–118]. О.М. Балинська обґрунтовує ідентичність професійної правосвідомості на основі суспільного призначення і ролі працівників ОВС у підтриманні стабільності і цивілізованості суспільства [1, с. 471]. На нашу думку,

варто погодитися із О.В. Кобець, що професійна правосвідомість юриста є складним системним утворенням, тому джерелами його формування виступають і спеціальна правова підготовка, і процес практичної правозастосовної діяльності, з якими пов'язані теоретичне навчання та практична підготовка курсантів ВНЗ системи МВС [4, с. 10].

Мета статті – вивчення впливу особистісних властивостей (характерологічних рис, самооцінки) на розвиток ставлення до права майбутніх правників з уваги на специфіку профільної підготовки за юридичним напрямом курсантів-правознавців та умов навчання курсантської молоді.

Виклад основних положень. Для досягнення означеної мети проведено дослідження 261 респондентів, у тому числі 92 курсантів і слухачів магістратури Харківського національного університету внутрішніх справ і двох груп порівняння: студенти юридичного (91 чол.) та економічного (78 осіб) ВНЗ. У ході дослідження застосовані опитувальник Д.С. Безносова «Ставлення до права», 16-факторний особистісний опитувальник Р. Кеттела та методика «Самооцінка особистості» Б.А. Сосновського у модифікації О.І. Моткова, а також статистичний метод рангової кореляції Ч. Спірмен, спрямований на визначення сили та напрямку кореляційного зв'язку між показниками груп порівняння.

Процес формування правової свідомості відбувається як складова особистісного зростання, а тому детермінований системою індивідуальних характерологічних особливостей. Правовий реалізм є абсолютно домінуючим типом ставлення до права усіх досліджуваних, який відображає найбільш адекватне сприйняття права, позитивну його оцінку і готовність дотримуватися правових норм, передбачає сформованість правових понять та переконань, які ґрунтуються на розумінні правової системи. Загальна вибірка, включно із групами порівняння, охоплює 86,2% курсантів і студентів, які мають реалістичне сприйняття правової дійсності. Інші види ставлення до права і позитивні, і негативні, не виконуючи домінуючу роль, у сукупності становлять структуру сприйняття правової дійсності, формуючи підґрунтя усієї системи правової свідомості.

Персональні характеристики, втілюючись у будь-якому вияві діяльності, різноспрямовано впливають на формування ставлення до права. Особистісні риси, втілені у факторах L «Підозрілість – довірливість» та Q1 «Радикалізм – консерватизм», у курсантів-правознавців і груп порівняння стимулюють формування абсолютно нетотожних структур правосвідомості. Статистично значущі відмінності між середніми показниками цих характерологічних факторів у груп досліджуваних відсутні, проте кореляції зафіксовано за різними видами ставлення до права.

Таблиця 1

Порівняння показників особистісних властивостей та видів ставлення до права курсантів-правознавців

Фактор	Стени	Порівняння із показниками ставлення до права, $r_{\text{емп}}$							
		Правовий реалізм	Правовий ідеалізм	Правовий конформізм	Правовий фетишизм	Правовий інфантилізм	Правовий скептицизм	Правовий цинізм	Правовий нігілізм
A	6,12±2,41	-	-	-	-	-	-	-	-
B	5,5±2,25	-	-	-	-	-	-	-	-
C	5,61±1,58	-	0.308**	-	-	-	-	-	-
E	6,39±1,98	-	-	-	-	0.279**	0.215*	-	-
F	7,29±1,94	-	-	-	-	-	-	-	-
G	6,05±1,86	-	-	-	-	-	-	-	-
H	5,86±2,04	-	-	-	-	-	-	-	-
I	3,95±1,92	-	-	-	-	-	-	-	-
L	6,36±2,48	0,27* *	-	-	-	-	0.277**	-	-
M	4,18±2,17	-	-	-	-	-	-	-	-
N	6,02±2,02	-	-	-	-	-	-	-	-
O	6,61±2,19	-	-	-	-	-	-	-	-
Q1	4,64±2,56	-	-	-	-	-	-	-	0.235*
Q2	5,37±2,27	-	-	-	-	-	-	-	-
Q3	6,85±1,97	-	-	-	-	-	-	-	-
Q4	4,57±1,7	-	-	-	-	-	-	-	-

** – на рівні достовірності $p \leq 0,01$ * – на рівні достовірності $p \leq 0,05$

Показники за фактором L, що виражає емоційне ставлення до інших, у курсантів-правознавців корелюють із показниками правового реалізму та правового скептицизму, а у студентів юридичного напрямку підготовки – правового ідеалізму та конформізму (див. табл. 1, 2). Отже, емоційні переживання, пов'язані із соціальною взаємодією, у курсантів-правознавців здатні стимулювати формування позитивних пра-

вових установок, невід'ємно пов'язаних із достатнім рівнем правових знань, але спрямованих у площині реалістичного розуміння аксіологічного значення права чи його байдужого сприйняття. Натомість серед студентів, що здобувають юридичну підготовку, тобто також мають достатній обсяг правових знань, під впливом притаманного особистості емоційного ставлення до інших виявляється схильність до гіперболізованого сприйняття правової дійсності чи правомірної поведінки, заснованої на принципах соціальної тотожності та відсутності особисто-го інтересу до права.

Аналогічну спрямованість кореляційних зв'язків на неподібні види ставлення до права виявляє порівняння із показниками особистісних характеристик курсантів-правознавців і студентів економічного профілю підготовки за фактором Q1 «Радикалізм – консерватизм» (табл. 1, 3). Низькі середні показники майбутніх правників, що позначають консервативність, неготовність до змін, стійкість щодо традиційних труднощів, взаємопов'язані із особистісним неприйняттям правового нігілізму. Тобто схильність захищати засвоєні раніше принципи, у тому числі правові, підтримує у курсантів-правознавців переконаність у необхідності збереження правопорядку, свідомому дотриманні вимог законодавства, а у студентів економічного профілю підготовки, навпаки, стимулює розвиток видів позитивного ставлення до права, віддалених від його реалістичного сприйняття: правових ідеалізму та фетишизму.

Показники правового ідеалізму у курсантів-правознавців корелюються із динамічним узагальненням і зрілістю особистісної емоційності, стабільності, на які орієнтований фактор С (див. табл. 1). Правовий ідеалізм, поступаючись правовому реалізму як оптимальному виду ставлення до права, свідчить про внутрішнє прийняття правових норм, соціально схвалювану поведінку у сфері права. Як і правовий реалізм, цей вид ставлення до права викликає у курсантів-правознавців взаємозв'язки із емоційною сферою, що свідчить про потребу стимулювання позитивних правових почуттів з метою стимулювання розвитку засад професійної правосвідомості майбутніх правознавців.

Інфантильне, байдуже сприйняття правових норм, сформоване на засвоєних соціальних стереотипах, як і скептичне ставлення до права, ґрунтовне на низькій оцінці значущості права, курсанти фактично протиставляють домінантності, незалежності у судженнях і поведінці, які виражає фактор Е (див. табл. 1). З огляду на особистісне заперечення правових інфантилізму та скептицизму серед досліджуваних це свідчить про готовність до самостійного вибору правомірних дій, орієнтації на власні правові переконання.

Порівняння показників особистісних властивостей та видів ставлення до права студентів юридичного профілю

Фактор	Стени	Порівняння із показниками ставлення до права, $r_{s_{емп}}$								
		Правий реалізм	Правий ідеалізм	Правий конформізм	Правий фетишизм	Правий інфантилізм	Правий скептицизм	Правий цинізм	Правий нігілізм	
A	6,86±2,24	-	-	-	-	-	-	-	-	-
B	4,68±2,28	-	-	-	-	-	-	-	-	-
C	6,21±2,49	-	-	-	-	-	-	-	-	-
E	6,66±2,11	-	-	-	-	-	-	-	-	-
F	5,99±2,87	-	-	-	-0,213*	-	-	-	-	-
G	6,6±2,18	-	-	-	-	-	-	-	-	-
H	5,84±2,17	-	-0,241*	-	-	-	-	-	-	-
I	5,35±2,51	-	-	-	-	-	-	-	-	-
L	5,75±2,45	-	0,312**	0,269*	-	-	-	-	-	-
M	4,07±2,21	-	-	-	-	-	-	-	-	-
N	5,55±2,3	-	-	-	-	-	-	-	-	-
O	6,43±2,14	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Q1	3,86±2,16	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Q2	4,08±2,02	-	0,274**	-	-	-	-	-	-	-
Q3	6,21±1,92	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Q4	5,07±1,82	-	-	-	-	-	-	-	-	-

** – на рівні достовірності $p \leq 0,01$ * – на рівні достовірності $p \leq 0,05$

На відміну від курсантів-правознавців, студенти ВНЗ системи МВС виявляють достатньо високу залежність розвитку ідеалістичних поглядів на правову дійсність від характерологічних властивостей, зокрема впевненості у собі, ступеня активності у соціальних контактах, емоційного ставлення до інших, самостійності у прийнятті рішень (див. табл. 2). Отже, якщо для курсантської молоді вагомими у формуванні сприйняття права виступають власні переживання, внутрішні проєкції засвоєних правових знань, умінь та навичок, то у студентському середовищі значущішу роль виконують особистісні характеристики, якими детермінована соціальна активність і соціабельність індивіда.

Водночас емоційна сфера особистості опосередковує формування провідних компонентів правової свідомості в усіх досліджуваних групах. У студентів-правознавців виявлено безпосередній вплив фактора F, який характеризує емоційне забарвлення і динамічність спілкування, на розвиток правового фетишизму як віддаленого від реальності сприйняття правової дійсності (див. табл. 2).

Аналіз показників досліджуваних студентів виявляє тенденцію до акцентування впливу особистісних властивостей на конкретні види ставлення для права. Якщо серед студентів юридичного напрямку підготовки конкретні характерологічні особливості визначають спрямованість на ідеалізування правової дійсності, то студенти економічної спеціальності, чий рівень правової обізнаності впродовж навчання у ВНЗ за лишається базовим, під впливом особистісних якостей більшою мірою схильні до виявів правових фетишизму та конформізму (див. табл. 2, 3).

Сприйняття права крізь призму містичного, магічного значення у студентів економічного профілю підготовки пов'язано із тактовністю у ставленні до навколишньої дійсності, прямолінійністю, незалежністю від соціальної підтримки, самовпевненості, прагнення до збереження раніше засвоєних норм соціальної взаємодії. Негативний кореляційний зв'язок такого виду ставлення, як правовий конформізм, фіксується за показниками фактору I, трактованого дослідниками як фактор першого порядку емоційності, чутливості, емпатійності, на противагу зіставленню із прямолінійністю і відкритістю щодо соціального оточення, які характеризує фактор N (див. табл. 3).

Таблиця 3

Порівняння показників особистісних властивостей та видів ставлення до права студентів економічного профілю

Фактор	Стени	Порівняння із показниками ставлення до права, $r_{смп}$							
		Правовий реалізм	Правовий ідеалізм	Правовий конформізм	Правовий фетишизм	Правовий інфантілізм	Правовий скептицизм	Правовий цинізм	Правовий нігілізм
A	5,96±1,96	-	-	-	-	-	-	-	-
B	4,73±2,27	-	-	-	-	-	-	-	-
C	6,21±2,11	-	-	-	-	-	-	-	-
E	7,42±1,81	-	-	-	-	-	-	-	-
F	6,33±2,44	-	-	-	-	-	-	-	-
G	6,21±2,22	-	-	-	-	-	-	-	-
H	5,77±2,08	-	-	-	-	-	-	-	-
I	4,54±2,04	-	-	-0,276*	-	-	-	-	-
L	6,38±2,27	-	-	-	-	-	-	-	-
M	4,12±2,05	-	-	-	-	-	-	-	-
N	6,06±2,03	-	-	0,25*	0,312**	-	-	-	-
O	5,94±2,26	-	-	-	0,265*	-	-	-	-
Q1	4,37±2,19	-	0,31**	-	0,254*	-	-	-	-
Q2	4,35±2,39	-	-	-	-	-	-	-	-
Q3	6,45±1,97	-	-	-	-	-	-	-	-
Q4	5,26±2	-	-	-	-	-	-	-	-

* – на рівні достовірності $p \leq 0,05$, ** – на рівні достовірності $p \leq 0,01$

Дослідник ставлення до права Д.С. Безносів до особистісних властивостей, які сприяють формуванню правового реалізму, відносить такі: інтернальність як основу відповідальності особистості, низький рівень агресивності, пов'язаний зі стриманістю у поведінці, схильністю до співробітництва, а також мотиваційні чинники, що детермінують достатньо високий для аналізу існуючої та бажаної ситуації рівень домагань [2, с. 67–68]. Результати проведеного нами дослідження підтверджують значущість у процесі формування правової свідомості особистісної зосередженості на досягненні користі від соціальної взаємодії. Проте у середовищі курсантів вищого навчального закладу системи МВС у зв'язку із особливими умовами навчання і проживання, підвищеною згуртованістю та взаємозалежністю у навчальній діяльності такі характерологічні особливості, як емоційна стійкість і виваженість у поведінці, набувають провідних факторів не лише ефективної взаємодії, але й формування належного рівня правової свідомості.

Таблиця 4

Показники кореляції критеріїв самооцінки та видів ставлення до права курсантів-правознавців

Критерії самооцінки	Показники	Кореляція із типом ставлення до права, $r_{\text{емп}}$								
		Пр. реалізм	Пр. ідеалізм	Пр. конформізм	Пр. фетишизм	Пр. інфантілізм	Пр. скептицизм	Пр. цинізм	Пр. нігілізм	
Загальна самооцінка позитивності розвитку особистості	3,81±0,42	0,384**	0,38**	-	-	-	-	-0,211*	-	
Самооцінка моральності	3,94±0,57	-	0,293**	-	-	-	-	-0,279**	-	
Самооцінка вольових якостей	3,94±0,64	-	0,349**	-	-	-	-	-0,211*	-	
Самооцінка самостійності і почуття реальності	3,92±0,55	-	0,311**	-	-	0,211*	-	-	-	
Самооцінка креативності	3,47±0,64	0,26*	-	-	-	-	-	-	-	
Самооцінка гармонійності	3,62±0,60	0,313**	0,303*	-	-	-	-	-	-	
Екстраверсія	3,95±0,66	-	0,388**	-	-	-	-	-	-	

* – на рівні достовірності $p \leq 0,05$, ** – на рівні достовірності $p \leq 0,01$

Безпосередні кореляційні зв'язки із різними виявами ставлення до права зафіксовано також під час дослідження особливостей самооцінки курсантів-правознавців. Середні показники курсантів різних років навчання свідчать, що впродовж навчання загальна самооцінка позитивності розвитку особистості характеризується тенденцією до зростання, проте залишається у межах високого рівня, визнаного найбільш оптимальним і гармонійним [6, с. 87–91].

Формування реалістичного сприйняття права корелюється самооцінкою загальної позитивності розвитку особистості та у аспектах її гармонійності і креативності (див. табл. 4). Генералізований критерій загальної самооцінки гармонійності розвитку особистості підтверджує свою значущість у процесі розвитку правового реалізму на першому ($r_{\text{емп}}=0,334$, $p\leq 0,05$) та останньому курсах підготовки правників ($r_{\text{емп}}=0,522$, $p\leq 0,05$). Виявлені взаємозв'язки демонструють вагомість устороннього підходу до формування засад професійної правової свідомості особистості, адже чималу роль у цьому процесі виконують не лише здатність засвоїти певний обсяг юридичних знань і умінь, але переосмислити та застосувати їх самостійно генерованим способом.

Усвідомлення самодостатності, можливостей самореалізації стимулює майбутніх працівників ОВС до адаптації до правих вимог, узгодження ідеалів правозахисника та власних переконань. Крім того, слухачі магістратури пов'язують адекватне, реалістичне сприйняття правової дійсності зі сформованістю вольових якостей особистості ($r_{\text{емп}}=0,526$, $p\leq 0,05$).

Найвищий вплив особистісні характеристики самооцінки майбутніх правозахисників здійснюють щодо правового ідеалізму, що характерно найперше для курсантів першого року підготовки. Ідеалістичні уявлення про право безпосередньо пов'язані із усіма досліджуваними виявами самооцінки, за винятком самооцінки креативності, що демонструє акцентування самосприйняття курсантів початкових курсів як активних суб'єктів правової дійсності. Хоча впродовж навчання у ВНЗ системи МВС значущість такого впливу втрачається, узагальнені результати досліджуваних курсантів зберігають виявлену тенденцію (див. табл. 4).

Суттєве протиставлення окремих аспектів самооцінки курсантів-правознавців зафіксовано щодо правового цинізму. Цей вид ставлення до права, пов'язаний із протиправними настановами та заниженою роллю права у суспільстві, усвідомлюється курсантами-правознавцями у невід'ємному запереченні моральності, волі та загального негативного сприйняття його носіїв (див. табл. 4).

Особистісне неприйняття незрілого, інфантильного ставлення до права курсанти поєднують із достатньо високою самооцінкою самостійності та почуття реальності. Водночас курсанти третього року підготовки протиставляють цей тип ставлення до права моральному самоусвідомленню особистості ($r_{\text{емп}} = -0,31$, $p\leq 0,05$).

Висновки. Характеристики особистісного розвитку індивіда (риса характеру, самооцінка), поєднуючись із профільною юридичною підготовкою, впливають на формування правосвідомості професійного типу. Оскільки професійна самоідентифікація пов'язана із особистісною, то вибір професії правоохоронця визначається у процесі формування особистості. Отже, під час навчання у вищій школі процес формування правової свідомості курсантів-правознавців пов'язаний із характерологічними та іншими властивостями особистості.

Позитивні види ставлення до права, насамперед правовий реалізм, залежать від особливостей емоційної сфери особистості, що свідчить про потребу стимулювання позитивних правових почуттів у курсантів-правознавців з метою формування засад професійної правосвідомості майбутніх правознавців. Крім того, виявлено специфічні для майбутніх правників передумови деформації правосвідомості під впливом низької мотивації досягнень, недостатнього рівня внутрішньої напруженості, неадекватної самооцінки, що вимагає стимулювання у курсантів-правознавців пошукової активності у сфері права та сприяння самоусвідомленню курсантів як активного учасника правових відносин.

1. Балинська О.М. Правосвідомість як регулятор правомірної поведінки і визначник професіоналізму працівника ОВС та цивілізованості суспільства / О.М. Балинська // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – 2004. – № 1. – С. 465–472

2. Безносів Д.С. Правовое сознание: структура, содержание, виды / Д.С. Безносів // Вестник Санкт-петербургского университета. Серия 12. Психология. Социология. Педагогика. – 2008. – Вып. 2. – Июнь. – С. 59–70.

3. Бреднева В.С. Уровни правосознания и юридическая деятельность: монография / В.С. Бреднева. – Южно-Сахалинск: СахГУ, 2010. – 164 с.

4. Кобець О.В. Особливості категоріальної структури правосвідомості юриста: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.06 / О.В. Кобець; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2007. – 19 с.

5. Петровський А.В. Основы теоретической психологии: учеб. пособие для студентов вузов / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 525 с.

6. Сосновский Б.А. Лабораторный практикум по общей психологии / Б.А. Сосновский. – М.: Просвещение, 1979. – 156 с.

Теслик Н.Н. Личностные свойства курсантов-правоведов в процессе формирования отношения к праву

Приведены результаты психологического исследования влияния личностных свойств на отношение к праву курсантов высшего учебного заведения МВД.

Ключовые слова: правовое сознание, отношение к праву, характерологические черты, самооценка.

Teslyk N.M. The personal characteristics of the cadets-lawyers in the building up the attitude to the law

The article deals with the results of the influence of the personal properties psychological research of the personal properties influence on the attitudes toward the law of the higher educational establishment cadets of MIA.

Key words: *legal consciousness, relation to the law, character's traits, self-appraisal.*

УДК 316.614.642

О.Г. Угрин

**АНАЛІЗ КОМПОНЕНТІВ
ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ КУРСАНТІВ ОВС
ДО ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ**

Розглянуто змістові характеристики поняття «психологічна готовність». Проаналізовано компоненти психологічної готовності, що сприяють саморозвитку та самореалізації особистості в професійній сфері. Визначено вплив показників самоактуалізації на психологічну готовність курсантів до професійної діяльності.

Ключові слова: *психологічна готовність, компоненти готовності, професійна діяльність, професійна самоактуалізація, самореалізація.*

Постановка проблеми. Психологічна готовність курсантів ОВС є важливою умовою успішного виконання професійної діяльності та самореалізації в структурі ОВС, яка повинна формуватися і удосконалюватися і самою особистістю фахівця, і всією системою заходів, що вживаються державою в цілому.

Оскільки готовність є необхідною складовою ефективною самореалізації особистості в обраній діяльності, передумовою становлення професіоналізму, то вивчення її компонентів сприятиме гармонізації особистісного розвитку. Тому актуальність зумовлена важливістю наукового вирішення проблеми формування психологічної готовності курсантів до професійної діяльності в структурі ОВС.

Стан дослідження. Наукові роботи, які спрямовані на вивчення змістовної характеристики поняття «загальна готовність до діяльності», здійснені А.Г. Асмоловою [1], С.Д. Максименком [8], О.Г. Морозом [10], А.С. Прангішвілі [11], С.Л. Рубінштейном [14] тощо.

Психологічна готовність проаналізована вченими як цілісне утворення, якість особистості, комплекс здібностей, синтез певних особистісних якостей, системне особистісне утворення.